

Список література: 1. Грохольський В. Л. Деякі проблеми захисту працівників правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. Науковий журнал. №2. 1999. 2. Мартиненко О. А. Кримінологія злочинності в органах внутрішніх справ //Право України, 2004. № 4. 3. Ануфрієв М. І. Організаційно-правові засади забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. Науковий журнал. Щоквартальник. №1. 1999. 4. Мартыненко О.А. Предупреждение преступлений среди персонала ОВД Украины: Организационно-управленческий аспект. Право і безпека. Науковий журнал. Харківський національний університет внутрішніх справ. 2006. Т. 5. №1. 5. Курко М.Н. ОВС: співпраця з населенням. Бюлетень з обміну досвідом роботи. Науково-практичне видання. №150. 2003. 6. Долженков О.Ф. Тенденції генезису інфраструктури злочинності. Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. Науковий журнал. Щоквартальник. №1. 1999. 7. Синівська О. Ю. Професіоналізм працівників як чинник забезпечення безпечної життєдіяльності персоналу органів внутрішніх справ. Право і безпека. Науковий журнал. Харківський національний університет внутрішніх справ. 2006. Т. 5. №1.

Надійшла до редакції 01.02.07

М. В. Третьякова

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОБВИНУВАЧЕНОГО ТА ПІДОЗРЮВАНОГО У СВІТЛІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У сучасних умовах пошуку найбільш раціональних шляхів реформування українського законодавства з метою посилення захисту прав і свобод людини як найвищої цінності суспільства з особливою гостротою постає питання забезпечення прав та свобод громадян, залучених до сфери кримінального судочинства. Політичні й правові зміни, що відбулися в Україні, диктують необхідність нових поглядів на проблему забезпечення прав і свобод людини в кримінальному судочинстві України, відповідно до тих стандартів, принципів і норм, які відпрацьовані світовим співтовариством. Нині зростає вплив міжнародних норм, принципів і стандартів на удосконалення і розвиток кримінально-процесуального права. З цією метою, відповідно до Плану заходів з виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи, проводяться спільні наради з питань дотримання європейських стандартів у діяльності органів внутрішніх справ [1]. Також, відповідно до Плану дій «Україна – Європейський Союз», Україна підтвердила своє зобов'язання щодо здійснення внутрішніх перетворень на основі верховенства права та поваги до прав людини, в тому числі стосовно дотримання та забезпечення основних принципів та гарантій кримінального судочинства [2].

На сьогодні Україна є країною-учасницею наступних міжнародно-правових актів у вказаній сфері: Загальної декларації прав людини (1948); Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966); Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950). Положення кожного із зазначених міжнародних документів зобов'язують країну-учасницю гарантувати будь-якій

людині, яка знаходиться під її юрисдикцією, права та свободи, закріплені цими документами, в тому числі щодо здійснення кримінального судочинства. Зокрема, дуже велика увага приділяється процесуальним гарантіям прав підозрюваних та обвинувачених та проблемам неухильного додержання принципу презумпції невинуватості. Це обумовлено тим, що підозрюваний та обвинувачений є одними з головних учасників кримінального судочинства і на досудовому слідстві до них найчастіше застосовують заходи кримінально-процесуального примусу, обмежують їхні права та свободи. Слушно зазначає І. В. Строков, що внаслідок презумпції невинуватості особа вважається добросовісним громадянином до оголошення стосовно неї обвинувального вироку [3, с.44]. Таке становище підозрюваного та обвинуваченого вимагає серйозної протидії у вигляді значного обсягу прав та їх гарантій, щоб уникнути помилок і не покарати невинуватого.

Так, у ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини проголошено право кожного, хто обвинувачується у вчиненні злочину, вважатися невинуватим, доки його вину не буде встановлено в законному порядку шляхом гласного судового розгляду, при якому забезпечуватимуться всі можливі умови для його захисту [4]. Разом з цим, в положеннях Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Конвенції про захист прав людини та основних свобод [6] також закріплено право щодо визнання особи невинуватою до винесення рішення судом [5, 6]. У ст. 1 Конвенції йдеться про зобов'язання України гарантувати кожній людині права та свободи, що свідчить про необхідність здійснювати заходи, направлені на те, щоб особа, яка обвинувачується у вчиненні злочину, вважалась невинуватою доти, доки її вину не буде доведено згідно із законом.

Україна дотримується згаданих міжнародно-правових норм, тому їх положення знайшли своє відображення в Конституції та Кримінально-процесуальному кодексі України. Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [7]. Крім того, положеннями ч. 3 цієї ж статті Конституції України передбачено, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

У положеннях Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України закріплені процесуальні гарантії кримінального судочинства щодо забезпечення дотримання принципу презумпції невинуватості та захисту особи від безпідставного обвинувачення. Зокрема, ст. 5 цього Кодексу передбачено, що ніхто не може бути притягнений в якості обвинуваченого інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом [8]. До того ж, відповідно до зміс-

ту положень ч. 1 ст. 22 вказаного Кодексу, особа, яка провадить досудове розслідування, зобов'язана вживати всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність.

У теорії кримінального процесу різноманітні аспекти презумпції невинуватості розглядалися в роботах таких вчених-процесуалістів, як М. С. Алексєєва, С. А. Альперта, М. І. Бажанова, В. П. Божьєва, А. І. Галагана, І. М. Гальперина, Г. Ф. Горського, А. В. Гриненка, М. М. Гродзинського, Ю. М. Грошевого, А. П. Гуляєва, М. П. Давидова, Т. Н. Добровольської, А. Я. Дубинського, П. С. Елькінд, З. С. Зеленецького, Ц. М. Каз, Л. М. Карнєєвої, Г. К. Кожевникова, Е. Ф. Куцовой, А. М. Ларина, В. З. Лукашевича, М. М. Михєєнка, Я. О. Мотовилокера, І. А. Петрухіна, Р. Д. Рахунова, А. Л. Риваліна, Ю. І. Стецовського, М. С. Строговича, С. Ф. Шумиліна та інших. Разом з тим, багато питань практичного застосування положень принципу презумпції невинуватості в досудовому слідстві, як і раніше, залишаються дискусійними, що негативно позначається на реальному забезпеченні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

На думку А. В. Гриненка, Г. К. Кожевникова та С. Ф. Шумиліна, принцип презумпції невинуватості – це нормативний припис вищої юридичної сили, що поширює свою дію на всі без виключення стадії кримінального процесу, якими повинні керуватися всі посадові особи кримінального судочинства. Тільки таке його тлумачення може забезпечити досягнення істини по справі з одночасним забезпеченням прав та свобод громадян [9, с. 28]. І з цим можна повністю погодитися.

Необхідно відзначити, що в науковій літературі питання про коло осіб, які знаходяться під захистом принципу презумпції невинуватості, все ж таки є спірним. Згідно з чинним КПК України, вимоги цього принципу розповсюджуються не тільки на обвинуваченого та підсудного. Проте, у науковій літературі існує точка зору, згідно з якою іншим громадянам принцип презумпції невинуватості не потрібен, оскільки він діє як гарантія проти необгрунтованого обвинувачення саме обвинуваченого. З іншого боку, є пропозиція про розповсюдження положень даного принципу окрім обвинуваченого ще й на підозрюваного. А. В. Гриненко, Г. К. Кожевников та С. Ф. Шумилін вважають, що принципом презумпції невинуватості повинні бути захищені усі без виключення громадяни, незалежно від факту надання їм процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого або підсудного [9, с. 29]. Разом з тим, науковці слушно зазначають, що позитивна реалізація принципу презумпції невинуватості в системі з іншими

принципами кримінального судочинства дозволяє встановити істину по конкретній кримінальній справі, а дотримання всіх прав громадян є найважливішим завданням усієї діяльності правоохоронних органів і суду [9, с. 36].

Практика Європейського суду з прав людини чітко вказує, що презумпція невинуватості має призначення не лише оберігати честь і гідність особи, якій пред'являється обвинувачення, але й повинна запобігати формуванню громадської думки щодо винуватості або невинуватості особи за відсутності остаточного судового рішення, а також запобігати завчасному впливу попередньої оцінки фактів у справі органами розслідування до ухвалення рішення судом.

Відповідно до ч. 1 ст. 43 КПК України, обвинуваченим є особа, щодо якої винесена постанова про притягнення як обвинуваченого. Прийняттю цього рішення повинно передувати встановлення винуватості особи, що, відповідно до положень пункту 2 ст. 64 цього Кодексу, відноситься до предмету доказування по кримінальній справі. Єдиною ж підставою для такого рішення, згідно із ст. 131 зазначеного Кодексу, є наявність достатніх доказів, які вказують на вчинення особою злочину [8]. Натомість, недотримання цієї норми є порушенням прав та свобод людини і може потягти за собою кримінальну відповідальність за ст. 372 Кримінального кодексу України «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» [10].

Крім того, слід звернути особливу увагу на те, що, відповідно до принципу презумпції невинуватості, ані винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, ані складання обвинувального висновку не означає доведення винуватості обвинуваченого, оскільки, згідно з положеннями ст. 67 та ч. 3 ст. 323 КПК, ніякі докази для суду не мають наперед встановленої сили і суд оцінює їх за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом. Це зумовлює необхідність суворого дотримання посадовими особами органів державної влади обов'язку ставитись до кожної людини як до добросовісної та законслухняної, доки інше не буде встановлено у передбаченому законом порядку судовим рішенням.

Працівники правоохоронних органів, на жаль, не завжди дотримуються обов'язків, встановлених міжнародними документами та законодавством України. Практика показує, що найчастіше підставами направлення справ на додаткове розслідування і скасування вироку є порушення прав учасників кримінального процесу, у тому числі прав підозрюваних та обвинувачених, необ'єктивне до них ставлення. А для того, щоб підозрюваний та обвинувачений або інший учасник процесу активно користувався своїми правами

і відстоював їх, він повинен добре їх знати й усвідомлювати. І в цьому плані на слідчого покладений обов'язок роз'яснювати ці права, адже їх реалізація залежить від обізнаності кожного суб'єкта про свої права та свободи. Так, згідно з ч. 3 ст. 43 та ч. 2 ст. 43-1 КПК України, підозрюваному та обвинуваченому законодавець надає такі права: давати показання або відмовитися давати показання і відповідати на запитання; мати захисника і побачення з ним до першого допиту; подавати докази; заявляти клопотання і відводи; подавати скарги на дії і рішення особи, яка провадить оперативно-розшукові дії та дізнання, слідчого і прокурора, а за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки. Також підозрюваний має право знати, в чому він підозрюється та вимагати перевірки судом чи прокурором правомірності затримання, а обвинувачений має право знати, в чому його обвинувачують, ознайомлюватися після закінчення досудового слідства або дізнання з усіма матеріалами справи та брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції. Відповідно до ст. 142 КПК, основні права обвинуваченого роз'яснюються йому при пред'явленні обвинувачення, а про роз'яснення прав підозрюваному зазначається у протоколі затримання або постанові про застосування запобіжного заходу (ч. 3 ст. 43-1 КПК).

У деяких випадках з метою запобігти спробам ухилитися від дізнання, слідства або суду, перешкодити встановленню істини у кримінальній справі або продовжити злочинну діяльність, для забезпечення виконання процесуальних рішень щодо підозрюваного та обвинуваченого слідчий вимушений застосовувати міри запобіжних заходів. Але тут особливу увагу слід звернути на строки тримання під вартою. Ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод зазначає: «Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, яке йому пред'явлене, на справедливий публічний розгляд справи – в межах розумних термінів – незалежним і неупередженим судом, що створено на підставі закону». Не варто забувати і про те, що навіть в ім'я такої високої мети, як істина, як слушно зазначають В. С. Зеленецький та В. Ю. Кузьміна, не можна ігнорувати чинник часу, протягом якого обвинувачений болісно чекає остаточного вирішення питання про його винність (або невинуватість), до того ж, якщо він ще і позбавлений волі [11, с. 111]. Попереднє утримання під вартою не повинно ставати фактичним відбуванням покарання до вироку суду, що знаходилося б у прямому протиріччі з гарантіями презумпції невинуватості, закріпленими ч. 2 ст. 6 Конвенції.

Важливим моментом, який стосується прав підозрюваного та обвинуваченого, також є те, що захисник включається в кримінальний процес на цілий етап раніше, аніж було до цього часу. Сьо-

годні захисник має право з'ясувати, чи є законні підстави для порушення кримінальної справи. Тобто, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 48 КПК України, він має право ознайомлюватися з матеріалами, якими обґрунтовується затримання підозрюваного чи обрання запобіжного заходу або пред'явлення обвинувачення.

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що зміни чинного кримінально-процесуального законодавства, які відбулися в 2001 році, значно наблизили його до міжнародних стандартів.

Список літератури: 1. Про план заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи: Указ Президента України від 20 січня 2006 року № 39 // Офіційний вісник України. 2006. № 4. ст. 143. 2. Про схвалення проекту Плану дій «Україна – Європейський Союз»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2005 року № 36 // <http://elit.liga.net>. 3. Строков І. В. Проблеми забезпечення прав обвинуваченого в кримінальному судочинстві. // Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 26 листопада 2004 р. Донецьк, 2005. 4. Всеобщая декларация прав человека. Принятая резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г. // Полиция и права человека: Учебное пособие. Х., 2004. 5. Международный пакт о гражданских и политических правах // Полиция и права человека: Учебное пособие. Х., 2004. 6. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Принятая Советом Европы 4 ноября 1950 г. // Полиция и права человека: Учебное пособие. Х., 2004. 7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. К., 1996. 8. Кримінально-процесуальний кодекс України. К., 2001. 9. Гриненко А. В., Кожевников Г. К., Шумилин С. Ф. Принцип презумпції невинності і його реалізація в досудебному уголовном процесі. Х., 1997. 10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. К., 2001. 11. Зеленецкий В. С., Кузьминова В. Ю. Технология восстановления (реконструкции) утраченных уголовных дел. Х., 2002.

Надійшла до редколегії 25.01.07